

✧ JĘZYKI AZJI I AFRYKI ✧

Agata Bareja-Starzyńska

Marek Mejor

KLASYCZNY JĘZYK TYBETAŃSKI

DIALOG

❖ JĘZYKI AZJI I AFRYKI ❖

Agata Bareja-Starzyńska, Marek Mejor

KLASYCZNY JĘZYK TYBETAŃSKI

Agata Bareja-Starzyńska, Marek Mejor

KLASYCZNY JĘZYK TYBETAŃSKI

Wydanie drugie, poprawione i rozszerzone

Wydawnictwo Akademickie DIALOG
Warszawa 2011

Do druku opiniowali:

Stanisław Godziński
Stanisław Kałużyński

Redakcja i korekta:

Maria Danuta Krajewska

Skład i łamanie:

Radon Radosław Kierełowicz vel Kieryłowicz

© 1998 by Agata Bareja-Starzyńska, Marek Mejor
i Wydawnictwo Akademickie DIALOG 2011

Podręcznik akademicki dotowany przez
Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego

ISBN 978-83-8002-627-8

Wydawnictwo Akademickie „DIALOG” Anna Parzymies Sp. z o.o.
00-112 Warszawa, ul. Bagno 3 m. 218
tel./faks 22 620 87 03
e-mail: redakcja@wydawnictwodialog.pl
www.wydawnictwodialog.pl

Przedmowa

Język tybetański zaliczany jest do rodziny języków chińsko-tybetańskich, a wraz z birmańskim tworzy grupę języków tybeto-birmańskich. Ze względu na swą długą historię, zasięg i kulturotwórczą rolę tybetański jest obok chińskiego najważniejszym językiem Azji Wschodniej i Środkowej.

Historia języka tybetańskiego sięga połowy VII wieku i wiąże się z wprowadzeniem religii buddyjskiej do Tybetu. Wraz z upiśmiennieniem mowy podjęto w następnych stuleciach wielkie zadanie przetłumaczenia – głównie z sanskrytu – ogromnego zbioru pism buddyjskich. Znormalizowana wówczas dla potrzeb przekładu postać języka zyskała miano „tybetańskiego klasycznego” lub „tybetańskiego pisanego” (szerzej o tym w dalszej części książki).

Alfabet tybetański liczy 34 znaki i wywodzi się z północnoindyjskiej postaci pisma brahmi. Piszemy się po tybetańsku od lewej do prawej. Tybetańczycy określają samych siebie wyrazem བོད་པ་ (*bod pa*, wym. *pöpa*)¹, ich język pisany znacznie się różni od mówionego.

Według szacunkowych obliczeń językiem tybetańskim w jego wszystkich dialektach, z których najważniejszy to lhaski (ལྷ་ས་འདི་སྐད་ *lha sa'i skad*), posługują się prawie 4 miliony ludzi zamieszkujące obecny Tybetański Rejon Autonomiczny, wcielony do Chińskiej Republiki Ludowej w latach 50. XX w., oraz rejony sąsiadujące: części prowincji Qinghai, Sichuan, Gansu i Yunnan, pasmo krain podhimalajskich (Ladakh, Zanskar, Nepal, Sikkim, Bhutan), a także grupy Tybetańczyków na wychodźstwie (gł. w Indiach). Klasycznym językiem tybetańskim jako językiem liturgicznym buddyzmu tybetańskiego (na Zachodzie zwanego popularnie lamaizmem) posługują się Mongołowie i Buriaci.

Autorzy niniejszego opracowania, pierwszego w języku polskim opisu klasycznego języka tybetańskiego, podjęli próbę możliwie kompletnego przed-

¹ O nazwie „Tybet” zob. Róna-Tas 1985, rozdz. 1.

stawienia podstawowych elementów gramatyki tego języka na podstawie najlepszych opracowań przedmiotu takich wybitnych uczonych tybetologów, jak Heinrich August Jäschke, Sarat Chandra Das, Marcelle Lalou, Jurij Nikołajewicz Rerich, Jurij Michajłowicz Parfionowicz, Jacques Bacot, Roy Andrew Miller, Michael Hahn, Stephan V. Beyer, Philip Denwood, Peter Schwieger i inni.

Niniejsze opracowanie z racji swego charakteru nie wyczerpuje rzecz jasna wszystkich zagadnień dotyczących języka tybetańskiego. Po szczegółowe ich omówienia odsyłamy do pozycji wymienionych w *Bibliografii*.

Przyjęliśmy wzorem Rericha (Rerich 1961) następujący system zapisu wyrazów języka tybetańskiego: (1) tam, gdzie to potrzebne, stosujemy uproszczony zapis wymowy w spolszczeniu, (2) wszędzie posługujemy się uznaną na całym świecie transliteracją Wyliego (Wylie 1959), ponadto (3) dodajemy zapis oryginalny w piśmie tybetańskim.

O różnych systemach transliteracji języka tybetańskiego informuje Tabela na s. 53. Dla sanskrytu używa się standardowej transkrypcji międzynarodowej (por. Mejor 2000/2004); dla chińskiego – pinyin.

Autorką rozdziałów *Słotwórstwo*, *Odmiana*, *Składnia* oraz *Dodatek 2* jest Agata Bareja-Starzyńska, zaś *Wstęp*, rozdział *Pismo*, *Dodatek 1* oraz *Opis ilustracji* opracował Marek Mejor. On również przygotował komputerowy skład książki z użyciem czcionek tybetańskich.

Dr Thupten Kunga Chashab, wykładowca języka tybetańskiego w Wydziale Orientalistycznym Uniwersytetu Warszawskiego, służył nam radą i pomocą przy pisaniu tej książki. Pragniemy wyrazić mu w tym miejscu gorące podziękowanie. Osobne podziękowania kierujemy do Profesora Stanisława Godzińskiego za wnikliwe uwagi do wcześniejszej wersji naszego tekstu.

Dziękujemy również Danielowi Berounskiemu za recenzję do pierwszego wydania gramatyki, opublikowaną w *Archivie Orientalnim* 74, 2006, s. 250–251. Za zgłoszenie cennych uwag do pierwszego wydania serdecznie dziękujemy także Filipowi Majkowskiemu.

Dzięki wymienionym tu osobom w drugim wydaniu książki poprawiliśmy zauważone błędy oraz wprowadziliśmy uzupełnienia w opisie języka tybetańskiego i bibliografii.

Wykaz skrótów i symboli

adi.	= adiectivum
adv.	= adverbium
C	= consonant
czas.	= czasownik, czasownikowy
imper.	= imperativus
lm.	= liczba mnoga
lp.	= liczba pojedyncza
N	= nomen
part.	= partykuła
perf.	= perfectum
r.m.	= rodzaj męski
r.ż.	= rodzaj żeński
sansk.	= sanskryt, sanskrycki
subst.	= substantivum
tyb.	= tybetański
V	= verbum
Voc	= vocal
wym.	= wymowa
<	= powstało z...
>	= forma pochodna od...
/	= forma zamienna (lub/zamiennie z)

Opis ilustracji

Motyw na okładce:

W koło wpisany jest lotos o sześciu płatkach, na których wypisane są po tybetańsku sanskryckie sylaby składające się na świętą mantrę buddyzmu tybetańskiego „om mani padme hum” (kolejno od góry w prawo): ཨོཾ་ *om*, མ་ *ma*, རི་ *ni*, པད་ *pad*, མེ་ *me*, ཧུཾ་ *hūṃ*, okalające sylabę centralną: ཧྷཱིཾ་ *hrīḥ*. Formuła ta, powszechnie recytowana przez Tybetańczyków (głównie z użyciem różańca), wypisana lub wryta na młynkach modlitewnych, na przydrożnych kamieniach, skałach itp., jest najstarszą i najważniejszą mantrą buddyzmu tybetańskiego. Według popularnej wykładni znaczy ona „OM, klejnot w lotosie, HUM”, gdzie „klejnot” symbolizuje oświecenie, które powstaje w lotosie człowieczego umysłu. Jest związana z postacią Czenrezika (tyb. སྤྱན་རས་གཟིགས་ *spyān ras gzigs*, sanskr. *Avalokiteśvara*, dosł. „Pan [litościwie, współczująco] patrzący [na świat]”), bodhisattwy współczucia, patrona i opiekuńczego bóstwa Tybetu. Według wierzeń Tybetańczyków Dalajlama jest właśnie emanacją bodhisattwy Czenrezika.

1. Aleksander Csoma de Kőrös (1784–1842) – s. 17
2. Karta tytułowa słownika języka tybetańskiego, który ułożył A. Csoma de Kőrös – s. 19
3. Karta tytułowa gramatyki języka tybetańskiego, którą opracował A. Csoma de Kőrös – s. 21
4. Karta tytułowa słownika, którego autorem był H.A. Jäschke – s. 23
5. Karta tytułowa gramatyki, której autorem był H.A. Jäschke – s. 25

6. Reprodukacja początkowych stron tekstu འཕགས་པ་ཤེས་རབ་ཀྱི་ཕོ་ལ་ཕྱིན་པ་སྐད་པ་
ཚེག་སྐྱ་བཅད་པ་ ('*Phags pa shes rab kyi pha rol phyin pa sdud pa tshig su bcad pa*; *sansk.* *Ārya-prajñā-pāramitā-saṃcaya-gāthā*) zamieszczonego w Kandźurze (Kandźur, edycja Urga nr 13, tom Ka, fol. 1b–284a) i wykonanego techniką ksylograficzną. Pismo uncjalne *dbu can* – s. 31
7. Rysunek przedstawiający miejsca artykulacji głosek (według *Dag yig*) – s. 45

Rozdział I

Wstęp

I.1. Język tybetański

Zanim przystąpimy do właściwego wykładu będącego tematem tej książki, powinniśmy poczynić kilka uwag wstępnych. Przede wszystkim musimy dokonać wyodrębnienia tej postaci języka tybetańskiego, która określana jest mianem „klasyczny język tybetański” lub „tybetański język literacki”, ewentualnie „tybetański język pisany”. W tej materii występują bowiem znaczne różnice zdań. Przytoczymy zatem kilka opinii wybitnych tybetologów, aby na potrzeby niniejszego wykładu określić charakter omawianego tu języka.

Zacznijmy od ogólnej charakterystyki.

Francuski uczony Jacques Bacot pisał tak:

Język tybetański należy do grupy podstawowej zwanej chińsko-tybetańską, a ściślej do podgrupy tybeto-birmańskiej, gałęzi zachodniej, różniącej się od innej podgrupy, chińsko-thajskiej, czyli gałęzi wschodniej. Język pisany różni się znacznie od języka mówionego aktualnie. Jest on, w swej postaci klasycznej, językiem technicznym, w dużej mierze sztucznym, adaptacją języka mówionego w VII w. n.e. do [potrzeb] przekładu sanskryckiego kanonu buddyjskiego i funkcją tego kanonu sanskryckiego. Język, którym mówili Tybetańczycy w owej epoce, był częściowo podległy fleksji (*fléchie*) i dość posunięty w swej tendencji do monosylabizmu. Odpowiadał on potrzebom barbarzyńskich koczowników zajętych swoim utrzymaniem, hodowlą, polowaniem, wojną, magią. Pandici [tj. indyjscy uczeni] tłumacze starali się przystosować jego składnię i sylabiczne słownictwo do pojęć indoeuropejskich oraz do najbardziej abstrakcyjnych i subtelných spekulacji. Oko-

liczności historyczne nawrócenia Tybetu na buddyzm legły u podstaw świętego, czyli klasycznego, [języka] tybetańskiego i określiły jego charakter. Ustalony na piśmie w tejże epoce tybetański [język] pisany ujawnia – i to tylko w odniesieniu do czasowników – [cechy] odmiany dawnego języka [mówionego] (*parler*). Złożenia peryfrastyczne przekładają wyrazy złożone sanskrytu. Język mówiony, bardziej swobodny, kontynuował swój ruch ku sylabizmowi bez fleksji. Jego czasownik pozostał niezmienny (nieodmienny). Jego wyrazy złożone uległy redukcji do dwuzgłoskowych; monosylaby zachowane w mowie współczesnej są prostymi fonemami, nie odpowiadającymi już bogatej i zróżnicowanej ortografii ich zapisu.

(Bacot 1946:7)

Stephan V. Beyer, autor wysoko cenionej monografii *The Tibetan Classical Language*, tak oto charakteryzuje język tybetański:

Tybetański jest to język, którym się mówi głównie na wysokim płaskowyżu na północ od Himalajów. Jest on spokrewniony z wieloma językami himalajskimi, takimi jak guring i magar, których użytkownicy byli tradycyjnie źródłem naboru rekrutów dla brytyjskich oddziałów Gurkhów. Jest on również powiązany z wieloma językami, takimi jak rgya-rong i mi-nyag, którymi mówią na wielkich północnych równinach plemiona koczownicze, tradycyjnie określane przez Chińczyków mianem „zachodnich barbarzyńców”. Tybetański jest nieco mniej związany z birmańskim; jeszcze bardziej odległy od języków używanych przez nagich Nagów i inne górskie plemiona Assamu; i jeszcze bardziej od chińskiego. Tybetański posiada system pisma od siódmego wieku, zapożyczony z indyjskiego prototypu. Indie, w samej rzeczy, wywarły potężny kulturalny wpływ na Tybet, ale sam tybetański nie jest spokrewniony ani z sanskrytem, ani z żadnym innym językiem indyjskim.

(Beyer 1992:7)

Według Jurija Nikołajewicza Rericha (George Nikolayevich Roerich, 1902–1960), autora znakomitego, zwięzłego zarysu języka tybetańskiego:

...literacki język pisany, utrwalony na piśmie na początku VII w., o ile nie wcześniej, jest wspólny dla wszystkich dzielnic tybetańskiej wyżyny. Został on opracowany na podstawie języka feudalnych kwater [wojskowych] VI–VII wieku *garpej ke'* (མཉམ་པའི་སྐད་ *sgar pa'i skad*)¹, ustnego języka literackiego, języka starej epiki, posiadającego bogaty

¹ *sgar pa* = obóz, obozowisko.